

Рецензия

от проф. д-р Годор Христов, катедра “Теория и история на литературата”, Факултет по славянски филологии, СУ “Св. Климент Охридски”

относно материалите, представени за участие в конкурс за заемане на академичната длъжност „професор“ в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, по област на висше образование 2. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Историческа социология на неравенството и дискурса)

В конкурса за „професор“, обявен в Държавен вестник, бр. 96 от 11.11.2025 г., и в интернет страницата на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ за нуждите на катедра Приложна и институционална социология към Философско-исторически факултет, като кандидат участва доц. д-р Стойка Петрова Пенкова.

1. Общо представяне на получените материали

Със заповед № РД-22-2569 от 16.12.2025 г. на ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определен(а) за член на научното жури в конкурс за заемане на академичната длъжност „професор“ в ПУ по област на висше образование 2. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Историческа социология на неравенството и дискурса), обявен за нуждите на катедра Приложна и

институционална социология към Философско-исторически факултет. За участие в обявения конкурс е подал документи единствен кандидат: доц. д-р Стойка Петрова Пенкова от ПУ "Паисий Хилендарски". Представеният от кандидата комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Правилника за развитие на академичния състав на ПУ. Кандидатът е приложил общо 19 научни труда, от които 1 монография, 4 студии и 14 статии. Разпределението на научните трудове по съответни рубрики, в страната и в чужбина, е както следва: 11 статии и студии на български и 8 на английски език; 2 статии в списания, включени в базата данни Web of Science и 1 в Scopus; 8 статии и студии в съавторство.

2. Кратки биографични данни

Стойка Пенкова е завършила магистратура по социология в ПУ "Паисий Хилендарски". През 2010 г. защитава докторска дисертация на тема „Практическата логика и порядъкът на дискурса: Бурдийо и Фуко“. През 2013 г. тя се хабилитира с труд на тема "Неравенство, дискурс, насвedyване". Между 2014 и 2021 г. е ръководител на катедра Социология и науки за човека. В периода от 2017 до 2021 г. Стойка Пенкова е заместник-декан, а от 2021 г. — декан на Философско-исторически факултет на ПУ "Паисий Хилендарски".

3. Обща характеристика на дейността на кандидата

3.1. Оценка на учебно-педагогическата дейност и на подготовката на кандидата

Стойка Пенкова е дългогодишен преподавател по социология в ПУ "Паисий Хилендарски". Понастоящем тя води 8 бакалавърски, 7 магистърски, 2 докторантски курса, 1 курс на чужд език, и ръководи 2 летни практики и 1 социологическа лаборатория. Тази впечатляваща преподавателска дейност е съчетана с множество трайни и времепоглъщащи административни ангажименти. Отделно от това Стойка Пенкова е научен ръководител на 12 бакалавърски и 3 магистърски тези, но преди всичко — на 3 успешно защитили докторанти. Тя има централна роля за формирането на група от изследователи в областта на социалните неравенства, чийто подход се откроява с рефлексивност, теоретична обосновааност, съчетаване на микро, мезо и микро-анализ, стремеж към разбиране вместо към оценяване или прогнозиране.

3.2. Оценка на научната дейност на кандидата

Стойка Пенкова е представила за конкурса 1 монография и 18 статии и студии, от които 11 статии и студии на български и 8 на английски език; 2 статии в списания, включени в базата данни Web of Science и 1 в Scopus; 8 статии и студии в съавторство. 5 от представените за конкурса статии представят отделни аспекти на изследванията, чиито резултати са обобщени в монографията *Фигури на дистинктивността. Фигури на афективността*, коментирана подробно по-долу. Трябва да се отбележи обаче, че серия статии (2.1, 2.2, 2.8, 2.15, 2.16 от списъка с публикации, представени за конкурса), очертават нова посока в научната работа на Стойка Пенкова. Тези статии се фокусират върху преплитането на екологичен риск и социални неравенства. Тяхната основна теза е, че нагласите към природата са свързани с хабитуси, отразяващи различните социални позиции на дейците и ако не ги отчитат, опитите за нормативно предписване на поведения се провалят или пораждат непредвидени ефекти. В този

контекст е въведено продуктивното понятие антропобиотна общност, разширяващо в екологичен план понятието биобщност, популярно в съвременната социология на медицината. Тезата на посочените статии е в съзвучие с перспективата на представената за конкурса монография, но те не само придават допълнителна плътност на вече изградените понятия. Тези изследвания на Стойка Пенкова предлагат необичайно продуктивна входна точка към проблема за социалната цена на зеления преход, признаван, дори подчертаван от Европейската комисия, но все още схващан предимно в нормативен или макроикономически план. Друга важна нишка в изследванията на Стойка Пенкова, която намирам за особено приносна, е работата ѝ в областта на историческата социология на българското село (публикации 2.4, 2.5, 2.6, 2.10).

За интензивността на научната дейност на Стойка Пенкова свидетелства цялостният обем на нейните публикации: 4 монографии, 10 студии и 40 статии, от които 14 на английски език, 17 в съавторство. Наред с това Стойка Пенкова е съставител на 4 колективни сборника и участва в съставителството на други 5. Впечатляващ е и броят на изнесените доклади, общо 47, от които 11 международни научни форуми. Стойка Пенкова е ръководител и на 3 изследователски проекта, от които 1 финансиран от ФНИ, участвала е в 11 проекта, от които 2 международни и 1 подкрепен от ФНИ.

3.3. Приноси (научни, научноприложни, приложни) и цитирания

Един социален ред е тъкан от граници. Изследването на Стойка Пенкова показва, че те възникват в резултат на отграничаване, което се прави в конкретни сцени посредством изказване или показване на негативност (260). Ще го илюстрирам с

преразказ на една от анализираниите сцени (с. 211–22) от първо лице, изразяващ гледната точка на отвратена американска дама, до която в метрото сядат чернокожо момиченце: Тя ме докосва. Аз се отдръпвам. Отдръпването възстановява дистанцията между телата ни, но то не е само телесен акт, то е отрицание. Отрицанието не е изказано, но мълчанието го изостря. Щом заговоря друг, аз винаги говоря също и на себе си за себе си, така че аз вече съм отговорен. Ако бях казал ‘не ме докачай’, бих се показал докачлив, неприятен, неприемлив; смисълът би се изплъзнал изпод казаното; то би било по-скоро жест, отколкото реч. Но след като съм преглътнал думите, мога да си кажа, че съм толерантна, или поне сдържана, със сигурност не расистка, макар тя да е чернокожа (217). Ако един изследовател, свидетел на тази сцена, я сведе до взаимодействие между тела, той би пропуснал смисъла ѝ. Би го пропуснал и ако опита да я интерпретира, защото интерпретацията предполага дълбочина, докато смисълът тук е повърхностен, епидермален (218–9); той възниква в точката на контакт между тела, неща и възможни, но неизречени думи. За да улови смисъла на такава повърхностна сцена, изследователят се нуждае от понятия, открояващи подобни точки на контакт. Такава функция у Стойка Пенкова имат понятията за телесен перформатив, изградено от Милена Ташева (177, 219), и понятията за афект, с което Сара Ахмед описва силите, каращи смисъла да избликва от взаимодействащите тела (137). Следователно моето отдръпване е телесен перформатив, през който протича електрическото напрежение на един негативен афект, отвращението.

Как телесната дистанция прераства в социално неравенство? Аз всъщност не познавам чернокожото момиче. Макар да я поглеждам с гняв, виждам не нея, а една от тях. Кой са те? Не като нас. Лишени от това, с което сме надарени ние (68). Преди всичко, те не са едно (234, 279): всеки знае, че има истински бежанци (234), трудолюбиви роми (279) и т.н. Аз не я познавам, но виждам, че е като тях и знам, че те

могат да бъдат каквито не трябва. Така че не мога да си затворя очите за това, че тя може да е всякаква. Бих могъл да отчета тази потенциалност, надхвърляща всяко актуално тяло (237), като си кажа ‘те винаги, навсякъде, всякога’ (262). Тогава рискът би се превърнал в същностна отрицателна идентичност, пропита от афекти, тревога, нежелание, желание, които — макар да ги усещам в себе си — като че извират от ‘тях’, от призрачното тяло на афективните други (209), витаещи около нейния образ в моите очи. Моето отдръпване ще е вече преминало в отхвърляне, в отрицание, маркиращо границата, която ме отделя от ‘тях’. Макар да не е изречено, това отрицание може да бъде дочуто, защото е познато от други сцени. Но това, че отрицанието е наследено (134), не означава, че аз просто следвам други, които са очертали границата между нас и тях преди мен и в този смисъл са ми я предписали. Напротив, отхвърлянето на другия я очертава между тъкмо тези тела, тъкмо сега, като че за пръв път. При това границата между ‘нас’ и ‘тях’ не просто се разгръща между моето тяло и другото, а ги поглъща (242). Щом тя е една от тях, сама по себе си тя е просто една, безлична (201). След като отвърщам на една от метрото, аз не се обръщам към нея с ‘ти’, аз се извърщам, за да потъна в една реч без друг, в която опозицията между ‘аз’ и ‘ти’, вградена в самите основи на езика, е снета в цялостността на ‘ние’.

Разликата между ‘нас’ и ‘тях’ не е просто нееднаквост. Тя е изпълнена със силите на онова отрицателно желание, формиращо субстанцията на афекти като отвращението и омразата (214). Стойка Пенкова описва обекта му като дистинктивност или изключителност. Едно от ключовите постижения на изследването се състои в това, че то показва как ръбовете на всяка дистинктивна позиция са очертани от различия, прераснали в неравностойност, защото в тях е инвестирани желание.

Изключителността предполага изключване, обикновено потънало във фона на числата, върху които се фокусират количествените изследвания на социалната стратификация.

В конкретни социални сцени обаче изключването се съгъства като сянка, поглъщаща лицата на онези, чиято лишеност прави видим блясъкът на дареността. Поради това в изследването на Стойка Пенкова изключването не е вид неравенство, отличаващо се като качествено различие от неравенствата по степен, отличаващи например подходните групи. Изключването тук е механизмът на изключителността и тъкмо защото се фокусира върху него, изследването съумява да изясни как функционират социалните неравенства на практика. Ако въз основа на анализа на омразата на с. 211 обобщим логиката на изключването, то предполага контакт (или граничен обект), акт на отграничаване, превръщащ дистанцията в отрицание и афект, придаващ сила на отрицанието. В случай че изключването не бъде оспорено, то би изглеждало редно в рамките на конкретната сцена, тук и сега. Възпроизвеждането му в следващи сцени би го втвърдявало, докато стане в реда на нещата и се утаи в нагласи, от които израстват социални и дискурсивни практики (165–6).

Макар да са по-сложни от една мълчалива сцена в метрото, жизнените преходи вграждат в биографичните разкази сходен механизъм. Ще го илюстрирам с резюме на друга сцена, анализирана на с. 60–2: Тя е стара, но продължава да работи, като всички кооператори от с. Ръжево Конаре. На отечественофронтовско събрание разказва как дъщеря ѝ казва, че не трябва. “Но аз,” отговаря тя на дъщеря си пред събранието. Има ли право да каже ‘не’, след като тъкмо дъщерята ще поеме цената на грижите за нейната старост? Няма правен ред, който да предрешава това. Дали е права се решава сега, от мълчаливия отговор на другите. Ако те отвърнат утвърдително, тя ще е отговорила на дъщеря си не пред, а посредством събранието. Опората на нейното ‘не’ ще е едно ‘ние’, утвърждаващо я като такава, каквато иска да бъде: стара, но не старица. Но това утвърждаване на себе си посредством ‘ние’ същевременно е отграничаване, защото то показва, че тя не е като други, които са като нея — старите

хора, които са вече старци. Преходът от трудоспособна възраст към пенсиониране се е превърнал в изключителност, следвана от сянката на едно безмълвно изключване.

Означава ли това, че тя е в конфликт с дъщеря си, а отечественофронтовската организация се е намесва в дома им като тоталитарна машина, която ще разпознае в едната от спорещите страни противник и ще я смаже? Не, защото изказването на нежелаящата да се пенсионира кооператорка очертава имагинерна точка на контакт, в която всички могат да разпознаят своята позиция: “Стига да се пазя”, казва пенсионерката и казаното вече показва, че тя иска да не стане, както дъщерята не иска, че желанията им се засрещат в плана на негативността. При това тази точка на контакт служи за опора на въпроса “защо да не мога”, обогрнен от насладата на неизказаното ‘аз мога’. Една дъщеря не би искала да откаже тази наслада на майка си. Така че след като всяка не иска да откаже на другата, каквото иска, желанията им всъщност не си противоречат и събранието вече може с аплодисменти да потвърди, че всъщност всичко е наред. Разбира се, правото да не си старица не може да се втвърди в правен ред. Затова дали непенсионираната пенсионерка има право ще се решава отново всеки следващ път, очертавайки изключения, зачертавайки изключената дискурсивна фигура на стариците, които вече не могат.

Понятията афект и телесен перформатив са вградени в концептуалната рамка, изработена от Пловдивската школа в социалните науки. От една страна това дава предимства, защото позволява откриването на стабилни молекули в безкрайно изменчивата материя на социалния живот (например вече споменатата молекула на омразата, описана на с. 211). От друга страна обаче тази понятийна рамка е създадена да описва по-скоро структури, отколкото сили и вписването на афектите в нея поражда точки на концептуално напрежение. Първо, ако безмълвното изразяване на афект е перформативно (виж например с. 241), то перформативите са не речеви актове, а

просто актове; така че използването на Остиновия термин по същество удвоява понятието за акт. Това дава значимо предимства, защото прави възможно пренасянето на илокутивната логика в плана на поведението. Но то същевременно поражда риск от отслабването на обяснителната сила на понятието. Второ, всекидневните сцени са тъкан от идентификации, които не винаги могат да бъдат втвърдени до идентичност. Например в летищната сцена, анализирана на с. 189–91, изследователят преживява като своя същностно отрицателната идентичност на проверяваните от полицията роми, но идентичността ѝ е всъщност “двойна”, а удвояването е направено възможно от идентификация, която сама по себе си не може да бъде мислена като идентичност; тя не само угасва, когато изследователят идва на себе си, но преживяването на да-бъдеш-ром преобразува живота на другите в преживяване на другост. Трето, изследването показва убедително, че социалните неравенства са членово постижение. Но след като те предполагат изключване, дали то също е постижение на всички дейци? Например дали омразата е постижение също и на мразените, или напротив — тя се разгръща на сцена, в която някои участници са изключени от членство?

Посочените точки на напрежение са всъщност продуктивни. Те са формирали междинен слой от концептуализации, по-конкретни от понятийната рамка, но по-общи от анализиранияте сцени. Първо, изследването показва, че във всекидневни сцени перформативните актове не са индивидуални (244). Напротив, те са винаги метонимични изместени или метафорично слепени с други актове (298). Тъкмо поради тези процеси на изместване и слепване думите полепват по неща или струят откъм телата (229). Така че напрегнатостта на понятието за перформатив е направила възможно откриването на особената семиотика на лепкавите знаци (295), както и на свръхопределеността на илокутивните актове от техните перлокутивни ефекти (216).

Второ, изследването компенсира недостатъчната гъвкавост на понятието идентичност като го вписва в поле от териториализирани разграничения, например неравенството между добри кооператори, изключени от кооператива и некооперирани селяни (119), между дистинктивното кооперативно стопанство и остатъкът от обикновен селски живот, между дистинктивното село Ръжево Конаре и съседното село Чернозем, което все не успяват да стане, каквото трябва да бъде (виж например с. 33). Наред с това първата част на изследването описва серии от жизнени преходи, които видозименят социалните траектории на дейците без да фрактализируют идентичността им, например преместването на село или в града (44). При това времевите и пространствените разграничения могат да се преплитат, както “ходенето на Хисаря” (65) или кооперативния пионерски лагер в Равда (127), включващи не само пътуване, но и преход от работно съм свободно време, от всекидневието у дома към празничността на курорта. Такива пространствени, времеви и числови разграничения не могат да бъдат определени като идентичности. Те пораждат по-скоро временни, ситуирани идентификации с непълно определени фигури на социалното въображение. Впрочем в свои по-ранни работи, например в *Неравенство, дискурс, наследяване* (2013), Стойка Пенкова схваща подобни разграничения, свободни от логиката на тъждествеността и различието, като интензивни разлики, представяйки същностната отрицателната идентичност не като социална контрапозиция, а като праг, отвъд който количеството интензивност преминава в качествена характеристика. Следата на това методологическо откритие може да бъде разпознато и в настоящото изследване, където афектите са описвани като енергии (136–7), а утопията — като енергизиране на настоящето под напора на сили, извиращи от бъдещето (102).

Трето, без да твърди, че омразата е постижение също и на мразените, изследването показва как те участват в размяната на погледи, пораждаща негативни

афекти като отвращението. Например споменатата летищна сцена е описана през очите на пътник, който от една страна вижда как полицейският патрул от пръв поглед разпознава ромите като риск, от друга страна — вижда как ромите виждат как на тях се гледа като на опасност, от трета страна се вижда на тяхно място, от четвърта — гледа как се вижда като една от тях, отчуждена, парализирана от самонетъждественост, докато изплува от очите на другите, за да дойде отново на себе си. Впрочем дори след като сцената е вече минало, пътникът изследовател продължава да вижда удвоено, как полицията вижда потенциално опасни престъпници и същевременно — че проверяваните роми не са такива (203). Накратко, изследователят открива собствената си гледна точка, участвайки в играта на погледи, без която наблюденията над вършенето на омраза във всекидневни сцени биха били невъзможни.

Обменът на погледи обаче е условие за възможност не само на разпознаването на социалните позиции другите, но и на разпознаването на себе си като афективен друг. Ако се върнем към сцената от нюйоркското метро, резюмирана по-горе, в нея отвратената дама се преобразява от “жена с кожена шапка [и] ... елегантно кожено палто” в “жена ... с дупки в носа и огромни очи”. Но преображението става в очите на чернокожото момиченце, което допреди миг не е виждало какво вижда жената, макар да е споделяло безобектния ужас, излъчван от нейния поглед. След миг чернокожото момиченце ще се разпознае като обект на ужасения поглед, но в интервала между тези два мига лицето с дупки в носа и огромни очи не е друг пътник, то е привидение, изкривило чертите на главата с кожена шапка. Тъкмо витаенето му прави видима омразата, избликнала от разкъсаната тъкан на социалния свят. В случая афектът е дотолкова интензивен, че в превода на сцената животинските кожи са се превърнали в самата жена: “Козината ѝ се отърква в лицето ми, докато тя стои с потръпване...” Ако обобщя, омразата е видима единствено в паметта за погледа на

друг, който не е виждал наистина мен, единствено през слепите очи на другия. Тъкмо затова подобни актове на всекидневно насилие се извършват от дейци, които виждат че са мразени (или поне нападнати), но не виждат, че мразят. В случая също не е немислимо жената със скъпо палто, ставайки от мястото си, за да не се докосва до чернокожото момиченце, да е виждала не изключване, а как отстъпва място като просветена, възпитана, либерална дама, която не само не е расист, тъкмо напротив: те са нарушили собственото ѝ пространство, но тя се е дистанцирала вместо да се конфронтира, за разлика от тях, които “винаги, всеки път, всякога...” Ако вземем предвид играта на погледи, нахлуването на привидения, желанието да не виждаме, то омразата е членово постижение, доколкото произтича от тях: макар да не се изключват сами, афективните други сами виждат, че са изключени, щом се разпознаят в сляпото петно на другите.

4. Оценка на личния принос на кандидата

Изследването на Стойка Пенкова има много достойнства. То ни предлага инструменти, с които можем да изследваме социалните корени на афектите, логиката на социалното изключване, практиките, кристализиращи в неравенства, сенките на дистинктивността. Наред с другото изследването обяснява защо медийните кампании, образователните програми, насочени към толерантност, правните норми, санкциониращи речта на омразата, имат пренебрежим ефект, как расизмът се разраства въпреки прогресивното намаляване на тези, които биха се определили като расисти. Все пак най-същественото достойнство на труда ми се струва това, че той ни учи да разбираме това, което сме свикнали да съдим. Благодарение на това Стойка Пенкова е съумяла да запази “афективните истории ... “живи” и “настоящи”” (130). Убеден съм,

че това е рядко и трудно постижение не само в социологията на неравенствата, нови и в критическия дискурсен анализ и дори в днешната етнометодология.

5. Критични забележки и препоръки

В заключение бих искал да поставя два въпроса. Първо, възможно ли е подходът изработен в изследването, да бъде абстрахиран от логиката на омразата, така че да бъде прилаган към социални групи, които не са дискриминирани, но същевременно не са включени в обхвата на грижите за живота и в този смисъл са по-скоро изоставени, отколкото изключени (например пенсионерите или онази резервна армия на труда, чиято работна сила се е обезценила дотолкова, че е изтласкана в периферията на икономическия живот, в малките градове, неразвити райони и селата). Второ, в заключението към последната глава са споменати “агенти, които, налагайки собствените си граници на възможност над съществуващия социален порядък от разлики, със самото това го променят...” (302). Наистина, такива дейци са извън обхвата на изследването, но тази възможна посока на разгръщането му ми се струва особено интересна. Затова бих искал да попитам дали вече могат да бъдат дадени примери за такива фигури или откриването им все още предстои.

Заклучение

Документите и материалите, представени от доц. д-р Стойка Петрова Пенкова, отговарят на всички на изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), на Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и на съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Кандидатът в конкурса е

представил достатъчен брой научни трудове, публикувани след материалите, използвани при защитата на ОНС „доктор“ и хабилитацията ѝ като доцент. В работите на кандидата има оригинални научни приноси. Научната и преподавателската квалификация на Стойка Пенкова е несъмнена. Постигнатите от нея резултати в учебната и в научноизследователската дейност напълно съответстват на минималните национални и допълнителните изисквания, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ. След запознаване с представените в конкурса материали и научни трудове и с оглед на анализа на тяхната значимост и съдържанието в тях научни, научноприложни и приложни приноси, намирам за основателно да дам своята положителна оценка и да препоръчам на Научното жури да изготви доклад предложение до Факултетния съвет на Философско-исторически факултет за избор на Стойка Петрова Пенкова на академичната длъжност „професор“ в ПУ „Паисий Хилендарски“ по: област на висше образование 2. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Историческа социология на неравенството и дискурса).

С уважение:

проф. д-р Тодор Христов

28 февруари 2026 г.

София